

Ilga Šuplinska

LATGALES LINGVOTERRITORIĀLĀS VĀRDNĪCAS KONCEPTI

Konkrētā raksta mērķis – analizēt aptaujas „Latgola ir...” datus, sniedzot ieskatu topošās Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas izvēlētajās kultūras zīmēs, konceptos. Aptauja ir veikta 2010. gada aprīlī – jūlijā, aptaujājot 1959 Latgales plānošanas reģiona iedzīvotājus, kas vismaz 20 gadus dzīvo Latgalē. Kopumā var izdalīt 214 zīmes, ko vairāk par pusi respondentu izceļ kā Latgalei raksturīgus (aptaujā to atzīmējuši vismaz 980 respondenti) konceptus.

CONCEPTS IN THE LINGUO-TERRITORIAL DICTIONARY OF LATGALE

Particular article is aimed at analysis of data from the questionnaire "Latgola is ...", providing insight into the selected cultural symbols, concepts of the future linguo-territorial dictionary of Latgale. The questionnaire is carried out in April – July 2010, by surveying 1959 inhabitants of the Latgale planning region, at least for 20 years residing in Latgale. Respondents in four age groups (12–25, 26–44, 45–63, 64–80) participated in the poll, among participants of the questionnaire 42.4% were men and 56.9% were women, a relatively high is number of respondents with higher education: 30.3%. Respondents from 20 municipalities of the Latgale planning region and 2 cities of republican significance were interviewed. Size of the general group at 2010 was 339,783 inhabitants.

Top tokens of Latgale are related to ethnicity (latgalīti, čangaļi, lobs cylvāks, vasals), religion (Aglyuna, kopusvātki). Characteristic Catholic signs are no longer clearly perceptible and attributable to the formula: if Latgalian, then a Catholic, and vice versa, since both tokens, on the one hand, become secularized, on the other hand, become a symbol of Catholic unity (Aglona) or the family unity (kapusvētki). In the field of Latgale concepts an increasingly important role is devoted to Latgalian language as representative token of recognition of their own and other Latvians.

In total 214 tokens can be highlighted, which more than half of the respondents highlighted as concepts being characteristic for Latgale (and therefore in the questionnaire marked by at least 980 respondents). On these tokens also entries in the Latgale linguo-territorial dictionary are based:

- *Names and name combinations to designate historical, cultural or natural facts and phenomena of the Latgale: sādža, šifers, buoba, buorineite, Leivuona stykls, buļvis, Andrejdāna, abādys, zemņiks, muols.*
- *Personal names: place-names, anthroponyms: Aglyuna, Daugava, Pīters, Boņuks, Visvalds, Jersika, Grebļa kolns, Dagda, Mūks Roberts, Manteifeļs, Jūrdžs.*

- *Titles of artistic works, periodicals, groups: “Cylvāka bērns”, “Bez PVN”, “Deds ar buobu”, “Tauta grib dzēvuot”, “Dzīga”, “Gaīsmā”, “LaKuGa”, “Tik skaidra volūda”.*
- *Non-equivalent vocabulary (one that is internationalized or (as the reality designation)) is characteristic to a defined area: šmakovka, gryuslis, cupka, cymuss, sipisnīks, šaļteņa.*

At the same time one of key purposes of the dictionary is awareness raising of the Latgale Latvians, which means that researchers of the ESF project „Linguo-Cultural and Socio-Economic Aspects of Territorial Identity in the Development of the Region of Latgale” (Nr.2009/0227/IDP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) in the dictionary concept have left also such signs, which are perhaps not as popular and known to most inhabitants of Latgale, but are important for understanding of the Latgale traits, its originality.

Writers of the dictionary hope that the said edition will not only permit to start a new publication series in Latvia, but also to help people from another district to understand and to adopt the differences and for the Latvian from Latgale to find in multicultural environment the most important values generating the Latgale traits.

„Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca”¹ ir viens no ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” darbības rezultātiem. Kā jau ir norādīts lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepcijā, šāda izdevuma pamatuzdevums ir apkopot un lingvokulturoloģiskā aspektā atklāt Latgales latvietim svarīgākos konceptus. Raksta mērķis – analizēt aptaujas „Latgola ir...” datus, sniedzot ieskatu topošās vārdnīcas izvēlētajos kultūras zīmēs, konceptos (300 šķirkļu pamatvārdos).

Aptauja „Latgola ir...” tika veikta samērā īsā laika periodā (2010. gada aprīlis – jūlijs) Latgales plānošanas reģionā, aptaujājot 1959 respondentus četrās vecuma grupās: 12–25, 26–44, 45–63, 64–80. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem (<http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>) 2010. gada sākumā Latgales reģionā bija 339 783 iedzīvotāji. Izlases kopas lielums tika noteikts 1924 respondentu, kas atbilstu optimāli pieļaujamai kļūdai 3% robežās (Сондерс, Льюис, Торнхилл 2006: 231). Respondentu izvēlē svarīgi bija 3 kritēriji:

- 1) respondenta piederība noteiktam novadam (līdz 5 000 iedzīvotāju – 65 respondenti, no 5 000 līdz 10 000 – 80, no 10 000 līdz 16 000 – 100, virs 20 000 – 150. sk. 1. diagrammu raksta beigās),
- 2) dzīves laiks Latgalē vismaz 20 gadi, Latvijas neatkarības laiks kā atskaites lielums; pirmās vecuma grupas respondentiem atbilstoši vecumam nodzīvotie gadi Latgalē,
- 3) dzimuma proporcijas ievērošana atbilstoši statistikai.

¹ Sīkāk par vārdnīcas veida un tās koncepcijas izvēli skatīt 3. latgalistikas konferences materiālus

Sākotnēji anketa tika sagatavota latgaliešu literārajā un krievu valodā, taču, veicot anketēšanu Ilūkstes novadā, radās nepieciešamība pēc latviešu literārās valodas varianta. Te gan jāpiebilst, ka latgaliešu literārajā valodā sagatavotajai anketai bija vēl viens papilduzdevums – noteikt plašāk lietoto vārda variantu. Tādējādi no 1959 aizpildītajām anketām 1571 ir latgaliešu literārajā valodā, 152 – latviešu literārajā valodā un 236 – krievu valodā.

Anketai ir trīsdalīga struktūra:

- 1) vispārīgās ziņas par respondentu (dzimuma, vecuma, izglītības (sk. 1. tabulu raksta beigās), nodarbošanās, reliģiskās un tautības piederības jautājumi),
- 2) kultūras zīmju, konceptu (potenciālo vārdnīcas šķirķļu pamatvārdu) saraksts (466 vienības),
- 3) brīva vieta kultūras zīmju, konceptu saraksta papildināšanai.

Turpmākajā raksta gaitā anketas dati ir analizēti, izvēršot tās saturisko analīzi: populārākās, mazāk populārās zīmes, respondentu ierakstīto papildinājumu raksturojums.

Ņemot vērā teorētisko atzinumu, ka kultūrainavas, lingvoteritoriālās vārdnīcas veidošana ir iespējama divējādi:

- 1) skatot iepriekšējo vārdnīcu materiālu un izvēloties valodas vienības, kas biežāk atkārtojas un kurām ir nacionāls, atbilstošas etniskas grupas marķējums, papildsemantiska vai asociatīva konotācija (Фелицына, Прохоров 1988: 15),
- 2) aptaujājot konkrētā reģiona (var būt etniska, nacionāla, ģeogrāfiska, administratīvi teritoriāla robeža) iedzīvotājus (Красных 2003: 161),

Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirķļu pamatvārdu atlasēi pamatā izmantots anketēšanas princips. Anketā ir 11 kultūras zīmes, ko respondenti izvēlējušies vairāk nekā 1600 reizes, kas norāda uz to popularitāti un milzīgo nozīmi Latgales stereotipu radīšanā (sk. 2. tabulu).

2. tabula *Populārākās kultūras zīmes Latgalē*

Table 2: *The Most Popular Cultural Signs in Latgale*

Nr.p.k.	Zīme	Kopējais skaits	Latgaliešu anketu skaits	Latviešu anketu skaits	Krievu anketu skaits
1.	Aglyuna	1803	1458	139	206
2.	Latgalīšu volūda	1763	1429	133	201
3.	Latgalīts	1732	411	134	187
4.	Kopusvātki	1704	1409	124	171
5.	Dīvs paleidz! – Paļdis Dīvam!	1682	1374	121	187
6.	Vasals!	166	135	10	17

7.	Rēzekne, Rēsne, Rēksne, Režiča	1650	1324	124	202
8.	Čangaļs	1641	1349	122	170
9.	Lobs cylvāks	1627	1341	116	170
10.	Ols	1622	1309	129	184
11.	Paļdis	1608	1315	110	183

Viens no šādiem stereotipiem ir saistīts ar Latgales katolicismu. Pēc 2004. gada LR Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvaldes datiem (Latviešu reliģiskās organizācijas 2004: 8) 58% iedzīvotāju uzrāda savu reliģisko piederību, no tiem 21% Romas katoļi, 20% evaņģēliskie luterāņi, 15% pareizticīgie, 2% pārējās reliģiskās konfesijas (Latgales raksturojumam ir svarīgs vecticībnieku skaits 0,6% no pārējām reliģiskajām konfesijām). Ja 1935. gadā Latvijas iedzīvotāju kopskaits bija 1,9 miljoni, Latgalē dzīvoja 500 tūkstošu, no kuriem 61,3% latviešu (<http://www.csb.gov.lv/dati/rezultati-28294.html>), tad pieņēmums, ka vismaz 70% no viņiem runāja *latgaliešu valodā* un bija *katoļi*, bija patiess. Šobrīd šī situācija nav tik viennozīmīga, kaut gan stereotips, ka, ja jau ir latgalietis, tad – katolis un otrādi, noteikti pastāv arī mūsdienās un tam ir zināms pamats. Kaut gan nedrīkst aizmirst arī tādu faktu, ka Aglona pēdējos desmit gadus ir ne vien katoliskuma zīme Latgalē, bet Latvijas atpazīstamības simbols un katolicisma centrs Eiropā. Savukārt koncepts *kopusvātki* vairāk ir saistīts ar dzimtas mājās sabraukšanas, kopā būšanas sēmām, nevis viennozīmīgi traktēts kā katolicismam piederīgas zīmes apliecinājums. *Kopusvātku* fenomens pēdējos piecos gados ir piesaistījis Latvijas mākslinieku (kino, mūzikas, teātra) uzmanību, piešķirot kādreiz tikai reliģijas, literārajā jomā raksturīgajam diskursam jaunas nozīmes un izpausmes.

Tai pašā laikā etniskās piederības zīmes (*latgalīts, čangaļs, lobs cylvāks, vasals*) veiktās aptaujas populārāko zīmju sarakstā ir pārsvarā un apliecina, ka gadu gaitā mainās pieņēmums par to, ka tieši katoliskais elements ir spēcīgākais vienotājfaktors latgaliešiem. Etnisko elementu apzināšanās un valodas piederība demonstrē pieaugošu interesi par latgaliskuma izpratni, funkcionalitāti, iespējamo attīstību mūsdienu sabiedrībā kopumā.

Kultūras zīme *ols* bez plašāka konteksta respektēšanas varētu būt apliecinājums drūmajai sociālās dzīves statistikai par alkoholisma sērgu Latgalē, taču, apskatot arī citas zīmes un atceroties tradicionālās kultūras izplatību Latgalē arī mūsdienās, veidojas atšķirīgs zīmes konteksts:

- 1) pašbrūvētā alus receptes vēl joprojām lauku pētījumos, folkloras ekspedīcijās Latgalē tiek pierakstītas katrā ciemā, alus brūvēšanas noslēpumi tiek nodoti no paaudzes paaudzē,
- 2) *ols* joprojām ir neatņemama godu, gadskārtu ieražu sastāvdaļa.

Populārākajās aptaujas zīmēs parādās arī *Rēzeknes* koncepts. Var teikt, ka visa 20. gadsimta garumā nerimst strīdi par to, kas ir Latgales „galvaspilsēta”, Latgales sirds. 20. gadsimta sākumā, N. Rancānam, citiem pirmās atmodas darbiniekiem pārbraucot uz Rēzekni un uzsākot aktīvu kultūras un sabiedrisko darbību, šis jautājums tika atrisināts par labu Rēzeknei. To pastiprināja arī pieminēkļa „Vienoti Latvijai” atklāšana Rēzeknē pirmās Latvijas brīvvalsts laikā. 20. un 21. gadsimtu mijas notikumi priekšplānā sāka izvirzīt statistikas rādītājus, sociālekonomiskais paātrinājums, valsts spēcīgāka atbalsta politika bija nepieciešama vairāk Daugavpilij, kas jautājumu par Latgales galvaspilsētu aktualizējis atkārtoti. Mūsdienās sāk šķirt sākotnēji saistītās nozīmes (Latgales „galvaspilsēta”, Latgales sirds): ar „galvaspilsētu” biežāk apzīmējot Daugavpili (kā svarīgu stratēģisku, ekonomisku punktu), bet Rēzeknei atvēlot gara un kultūras attīstības centra lomu, apzīmējot to ar Latgales sirds vārdu.

Kopumā var izdalīt 214 zīmes, ko vairāk par pusi respondentu izceļ kā Latgalei raksturīgus konceptus. Tas nozīmē, ka vismaz 980 respondentu ir pievērsuši uzmanību minētajam konceptam. Šīs zīmes arī ir Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirklju pamatā. Pēc J. Prohorova (Прохоров 2007: 5.–7.) koncepcijas šāda tipa vārdnīcā tiek iekļauti:

- Vārdi un vārdsavienojumi, kas nosauc Latgales vēstures, kultūras vai dabas faktus un parādības: *sādža, šifers, buoba, buorineite, Leivuona stykls, buļvis, Andrejdīna, abādys, zemniķs, muols*.
- Īpašvārdi: toponīmi, antroponīmi: *Aglyuna, Daugava, Pīters, Boņuks, Visvalds, Jersika, Grebļa kolns, Dagda, Mūks Roberts, Manteifeļs, Jūrdžs*.
- Mākslas darbu, periodikas, grupu nosaukumi: “*Cylvāka bārns*”, “Bez PVN”, “Deds ar buobu”, “Tauta grib dzeivuo”, “Dziga”, “Gaisma”, “LaKuGa”, “Tik skaidra volūda”.
- Bezekvivalentā leksika (tāda, kas internacionalizējas vai ir raksturīga (kā reālijas apzīmējums)) noteiktam areālam: *šmakovka, gryuslis, cupka, cymuss, sipisniķs, šalteņa*.

Tai pašā laikā viens no vārdnīcas pamatuzdevumiem ir Latgales latvieša pašapziņas celšana, kas nozīmē, ka ESF projekta pētnieki ir atstājuši vārdnīcas koncepcijā arī tādas zīmes, kas varbūt nav tik populāras un nav zināmas lielākajai daļai Latgales iedzīvotāju, bet ir svarīgas latgaliskuma, tā savdabības izpratnei.

Piedāvātajā tabulā (sk. 3. tabulu) ir apkopotas zīmes, kas anketā minētas mazāk kā 300 respondentu atbildēs. Starp šīm zīmēm ir divi latgaliešu literatūrai būtiski izdevumi: pirmā atrastā latgaliešu grāmata „*Evangelia toto anno*” (1753) un jauno dzejnieku antoloģija „*Pagrauda*” (1999), divas Latgales kultūras vēsturei būtiskas poļu izcelsmes muižnieku dzimtas (*Buinicki, Hilzeni*), īpatnējā leksika folkloras kopu apzīmējumos („*Svātra*” – ‘*nojauta, nojausma*’, „*Vīraksne*” – ‘*vīgrieze*’), arī sena folkloriska tradīcija, kas mūsdienās

transformējies un pazīstama kā ķīlu izpirkšana (*dādu voduot*, sīkāk sk. DVD „Cyblys meiklis”, 2009).

3. tabula *Nepopulārākās (nezināmās) kultūras zīmes Latgalē*

Table 3: *The Least Popular (Unknown) Cultural Signs in Latgale*

Nr.p.k.	Zīme	Kopējais skaits	Latgaliņu anketu skaits	Latviešu anketu skaits	Krievu anketu skaits
1.	„Svātra”	294	232	32	30
2	Cyblys depo its	285	2 5	18	22
3.	„Vīraksne”	276	201	24	51
4.	„Evangelia toto anno”	275	236	16	23
5.	Latgolys tuksness	269	218	18	33
6.	Dādu voduot	266	193	25	48
7.	Buinicki	262	203	27	32
8.	„Pagrauda”	253	207	17	29
9.	Sulikuotīs	253	171	21	61
10.	Setuks	247	1 6	22	29
1.	Hilzeni	227	179	13	35

Vārdnīcas ierobežotā apjoma dēļ (plānoti 300 šķirkļu nosaukumi) nav iespējams ievietot visus populārākos (aptaujas gaitā noteiktos) vai zinātnieku aktualizētos konceptus, tai pašā laikā arī no nepopulārāko zīmju saraksta trīs zīmes vārdnīcā tiek paredzētas kā atsevišķi šķirkļi: *dādu voduot*, *Buinicki*, *Pagrauda*. „Evangelia toto anno” kā būtiska koncepta sastāvdaļa parādīsies šķirklī *puotaru guomota*, bet *Cyblys depozits* ir viena no *Cyblas* šķirkļa atklājamajām iezīmēm.

Aizpildot anketu „Latgola ir...”, respondenti piedāvāja arī savu zīmju variantus, kas ir apkopoti ESF projekta mājaslapā (<http://tilra.ru.lv>), tie papildināja arī Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas zīmes. Kopumā anketās tika doti vairāk par 860 zīmju nosaukumiem, 93 no tiem bija respondentu nepamanīti, bet anketā esoši Latgales kultūras zīmju, konceptu atkārtojumi. Papildinājumos ir atrodama:

- 1) abās literārajās tradīcijās esošā leksika, kurā ir fonētiskas atšķirības (*cyuka*, *cierceņš*, *ceiruļš*, *orkls*, *orūds*, *oltors* u. c.),
- 2) latgaliņu valodai, tās izloksnēm raksturīga leksika (*eikši*, *durnavuot*, *gankys*, *drušlāks*, *grice*, *grezeļš*, *unuki*, *myusa* u. c.),

- 3) personvārdi (*Igauņu ģimene, Eriņu ģimene, Imants Slišāns, Juris Viļums, Lidija Leikuma, Jurs Cibuls, Juoņš Pujāts, Juoņš Klīdzējs, Juoņš Streičs, Ontons Kūkojs, Ontons Slišāns* u. c.). Tās ir personas, kuru devums latgaliešu valodas, kultūras attīstībā ir nozīmīgs, ko lielā mērā var apjaust, lasot izdevumu „Latgales kultūras darbinieki” (1.–2., 2008),
- 4) iestāžu, biedrību, pasākumu nosaukumi, īpaši tie, kuros izmantots toponīms Latgale (*Latgales dati, Latgales druka, Latgales Dziesmu svētki, Latgales Pētniecības institūts, Latgales reģionālā televīzija, Latgolys pūdņiki, Latgolys kongress, Latgolys Saeima, Latgolas Škola* u. c.),
- 5) frazeoloģiski izteicieni (*bryušu da kryušu, izalajds kai zyrga dečs, kuo verīs kai palāda?, kūds kai smierts, nadzeņ Dīvu mežā, trokuma voguls* u. c.),
- 6) retāk, bet arī mākslas darbu nosaukumi (*Būreic, Maltečka, Valerjana dzeive i redzīni*).

No minētā papildinājumu saraksta ir vairākas kultūras zīmes, kas šobrīd ir iekļautas Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas pamatvārdu (nedalāmu vārdsavienojumu) klāstā: *Daugavpils teātris, Rēzeknes tautas teātris, Latgales pētniecības institūts, Jānis Klīdzējs, Jānis Streičs, Jānis Pujāts, Antons Kūkojs, Katrīnes pasta ceļš, ezers, patmalis, palāda* u. c. Papildinājumos piedāvātās kultūras zīmes un īpatnējās leksikas vienības lielā mērā bija ESF projekta pētnieku uzmanības lokā, jau veidojot anketu, taču semantiski atšķirīgo nozīmju skaits vai asociatīvās iedarbības lauks nelikās tik pamanāms un nozīmīgs kopīgajā vārdnīcas koncepcijā. Aptaujas dati ir ļāvuši izvēlēties 300 populārākās, tai pašā laikā arī īpatnējākās Latgalei raksturīgās kultūras zīmes, konceptus.

Vārdnīcas rakstītāji cer, ka minētais izdevums ļaus ne tikai iesākt jaunu izdevumu sēriju Latvijā, bet arī palīdzēs pārnovadniekam saprast un pieņemt citādo un Latgales latvietim atrast multikulturālajā vidē sev svarīgākās latgaliskumu veidojošās vērtības.

LITERATŪRA

Iedzīvotāju skaits Latgalē 2010. gada sākumā. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>. Resurss aprakstīts 04.12.2010.

LR Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvalde (2004). *Latviešu reliģiskās organizācijas*. Rīga: Agneta-T.

Tautas skaitīšanas rezultāti 1935. gadā. <http://www.csb.gov.lv/dati/rezultati-28294.html>. Resurss aprakstīts 04.12.2010.

Красных, Виктория (2003). «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: Гнозис.

Прохоров, Юрий (ред., 2007). *Россия. Большой лингвострановедческий словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС.

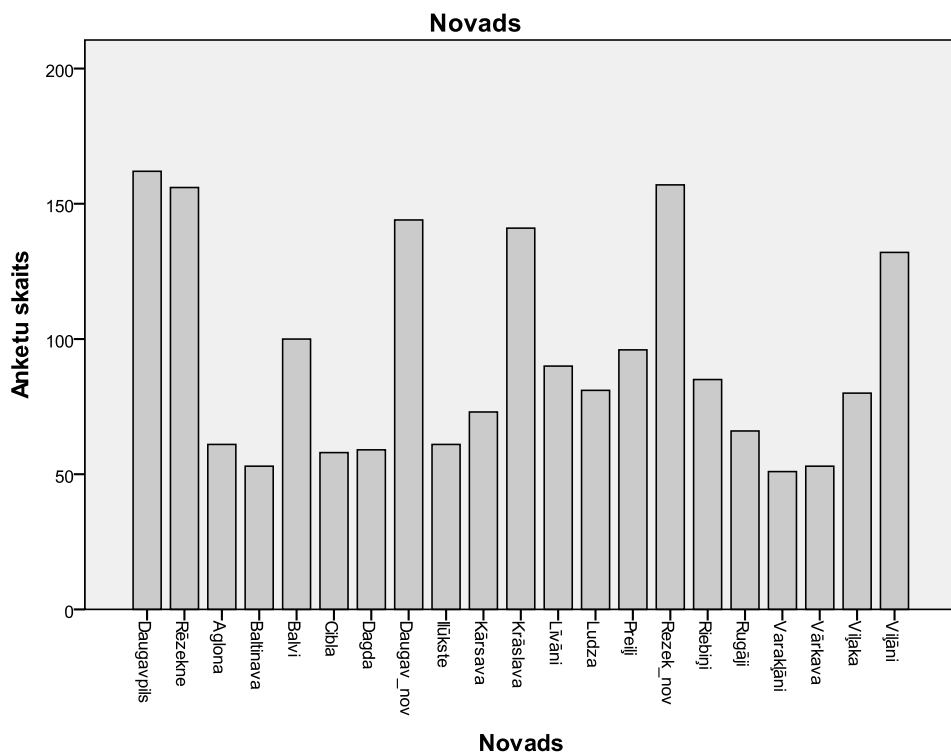
4.–8.

Сондерс, Марк, Льюис, Филип, Торнхилл, Эйдриен (2006). *Методы проведения экономических исследований*. Москва: Ленанд.

Фелицына, Вера, Прохоров, Юрий (1988). *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения : лингвострановедческий словарь*. Москва: Русский язык.

1. diagramma *Respondentu skaits pa novadiem un pilsētām*

Chart 1: *Number of Respondents by Municipality and City*

NO TOPOŠĀS LINGVOTERITORIĀLĀS VĀRDNĪCĀS

1. tabula *Pārskats par dzimumu, vecumu, izglītību*

Table 1: *An Overview on Gender, Age, Education*

Dzimums_kop			Izglītības līmenis					Kopā	%	
			bez_ieraksta	nav	pam	vid	nep_augst		augst	100
vīrietis	Kop_vecums	pirmā_grupa	2	17	122	66	20	12	239	12,2
		otrā_grupa	1	1	15	124	20	81	242	12,4
		trešā_grupa	1	0	16	127	15	65	224	11,4
		ceturta_grupa	2	3	45	50	3	22	125	6,4
	Kopā		6	21	198	367	58	180	830	42,4
sieviete	Kop_vecums	nav_ieraksta	0	1	0	1	0	0	2	0,1
		pirmā_grupa	6	26	98	73	38	35	276	14,1
		otrā_grupa	2	1	8	101	22	207	341	17,4
		trešā_grupa	1	0	10	156	15	134	316	16,1
	ceturta_grupa	2	3	79	63	3	29	179	9,1	
Kopā		11	31	195	394	78	405	1114	56,9	
nav	Kop_vecums	nav_ieraksta			0	1		0	1	-
		pirmā_grupa			1	0		1	2	-
		otrā_grupa			0	0		5	5	-
		trešā_grupa			0	2		1	3	-
	ceturta_grupa			0	2		2	4	-	
Kopā				1	5		9	15	0,7	